

مطالعه تطبیقی برنامه درس تاریخ معماری اسلامی در دانشکده‌های

معماری^۱

Comparative Investigation of the “History of Islamic Architecture” Curriculum at Architecture Faculties

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۶/۰۸/۰۷

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۰۶/۲۶

Nadiye Imani
Hamed Beyti

نادیه ایمانی*

حامد بی‌تی**

Abstract : The aim of this applied research was to identify the experiences of different countries in terms of teaching the “History of Islamic Architecture” and transferring their experiences to Iranian architecture faculties. Accordingly, the comparative method was used to model the teaching of History of Islamic Architecture in Iran and several other countries in the world. The research population was composed of all countries that included “History of Islamic Architecture” in their curriculum. Besides, the research sample was composed of architectural faculties in Iran and some Islamic countries (The Organization of Islamic Cooperation) whose universities are indexed among the top 100 universities in the Islamic World Science Citation Center (ISC). The ranking of each university in any given country was considered the criterion for selecting universities in each country and it was tried to examine the universities with the highest ranks. The results revealed that there were three general visions based on the different perceptions of each country on the relationship between Islam and architecture in architecture faculties: historical vision, conceptual vision and practical vision. As such, paying due attention to forenamed visions and updating the curricula are the prerequisites for attaining the concerned objectives.

Key Words: Islamic architecture, history of architecture, course content, curriculum.

چکیده: این پژوهش با هدف شناخت تجربه کشورهای مختلف در آموزش تاریخ معماری اسلامی و انتقال تجارب آنها به دانشکده‌های معماری ایران اجرا شده است. پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی است و بدین منظور با روش تطبیقی به کمک الگوی بردی، برنامه درس «تاریخ معماری اسلامی» در ایران و چند کشور جهان بررسی شده است. جامعه پژوهش شامل تمام کشورهایی بود که درس تاریخ معماری اسلامی در برنامه درسی خود دارند. نمونه‌های مورد مطالعه، شامل ایران و کشورهای جهان اسلام بر مبنای کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی بود که دانشگاه‌های آنها در رتبه‌بندی پایگاه استنادی جهان اسلام، جزء ۱۰۰ دانشگاه برتر بودند. معیار انتخاب دانشگاه‌ها در هر کشور، رتبه‌بندی هر مؤسسه در آن کشور بوده است و تلاش شد که دانشگاه‌های دارای بالاترین رتبه بررسی شوند. بر اساس نتایج پژوهش، سه رویکرد کلی (نگاه تاریخ‌گرایانه، نگاه معنایی و نگاه کاربردی) بر اساس تلفیق متفاوت هر کشور از نسبت اسلام و معماری در آن کشور در برنامه درسی معماری اسلامی قابل شناسایی است. برای نیل به هدف‌های برنامه توجه، به رویکرد آن و به‌روزرسانی برنامه‌ها باید در اولویت برنامه‌ریزان درسی قرار بگیرد.

واژگان کلیدی: معماری اسلامی، تاریخ معماری، محتوای درسی، برنامه درسی

^۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری با عنوان «تدوین محتوای دروس تاریخ معماری ایران برای دانشکده‌های معماری» است که با راهنمایی نگارنده اول در دانشگاه هنر در حال اجراست.

* دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر

** دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه هنر (نویسنده مسئول): h.beyti@tabriziau.ac.ir

مقدمه

برنامه درسی از این رو اهمیت دارد که جوهره هر فعالیت آموزشی و از عناصر مهم ارتقای کیفیت آموزش است (حسین پور و همکاران، ۱۳۸۶، ۹۶). برنامه درسی، حوزه‌ای علمی است که حداقل شامل عناصر هدف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی است (ملکی، ۱۳۸۶، ۴۷). هدف، نخستین عنصر برنامه درسی است که در فرایند آموزش چیزی جز حد یادگیری نیست. عنصر دوم برنامه درسی، محتواست که شامل دانش (حقایق، تبیین‌ها، اصول، تعاریف)، مهارت‌ها و فرایندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری و ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (اعتقاد به خوب و بد، صحیح و غلط و علاقه به علم و ...) است (جعفری هرندی، ۱۳۸۹، ۲۳۸). روش تدریس، راه منظم، باقاعده و منطقی برای ارائه درس است. سه تعریف مشهور از ارزشیابی؛ داوری درباره شایستگی و ارزش چیزی، فرایند گردآوری اطلاعات برای تصمیم‌گیری یا بررسی میزان حصول هدف‌هاست (ملکی ۱۳۸۴، ۸۲). بنابراین باید به برنامه آموزشی بسیار حساس و آگاه بود؛ چراکه با اندک غفلی ممکن است فعالیت‌ها از مسیر منحرف و نیروهای موجود صرف فراگیری مطالبی شود که سودمند نیست یا آموزش آنها از اولویت برخوردار نیست (بای، ۱۳۷۷، ۱۲).

برنامه آموزش رشته معماری از حدود یک و نیم قرن پیش، یعنی تقریباً هنگام ورود این رشته به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی جهان، دستخوش بحث و تغییرات بوده است. آموزش تاریخ معماری نیز به‌عنوان یکی از دانش‌های پایه این رشته، از این قاعده مستثنا نبوده و در این مدت با دگرگونی‌های فراوان همراه بوده است (علایی، ۱۳۸۵، ۲۸). امروزه، نقش زیربنایی درس‌های تاریخ معماری به‌عنوان یکی از ارکان اساسی آموزش معماری مورد قبول بیشتر صاحب‌نظران آموزش معماری واقع شده (لین^۱، ۱۹۹۶، ۱۰) و اهمیت این درس‌ها در اخذ دانش پایه‌ای لازم برای ایجاد توانمندی‌های مورد انتظار برنامه در دانشجویان مورد توافق قرار گرفته است اما همچنان نگرانی‌های زیادی در مورد آموزش تاریخ معماری در دانشکده‌های معماری وجود دارد. به نظر می‌رسد که این دانشکده‌ها بر سر اینکه در درس‌های تاریخ معماری چه چیزی آموزش بدهند، توافقی ندارند (استم^۲، ۱۹۸۱، ۴۱).

1. Lynn

2. Stem

نگاهی به برنامه آموزش معماری در غرب نشان می‌دهد که بیشتر دانشکده‌های اولیه معماری تحت تأثیر الگوهای آموزش مدرسه بوزآر^۱ برنامه‌هایی برای آموزش تاریخ معماری داشته‌اند (ویبنسون^۲، ۱۹۷۱، ۱۳۵) که هرچند طی دهه ۳۰ از شدت آنها کاسته شد اما بعدها و از دهه ۷۰ میلادی و در پی توجه دوباره به تاریخ معماری به وسیله معماران پست‌مدرن این توجهات برانگیخته شد؛ به طوری که تاریخ معماری به صورت مستقل در برنامه‌های آموزشی مدرسه‌های معماری گنجانده شد. از نظر برنامه آموزش تاریخ معماری، مدرسه‌های معماری ایران نیز تقریباً وضعیتی مشابه مدرسه‌های معماری غرب دارند. در مدرسه‌های معماری ایران، تاریخ معماری ایران، در دوران پیش از انقلاب، جزو سرفصل درسی در دانشکده‌های معماری نبوده است (سلطان‌زاده، ۱۳۸۷، ۸). از آنجا که نخستین دانشکده معماری کشور بر اساس الگوی مدرسه بوزآر پایه‌ریزی شده بود و بعدها سایر مدرسه‌های معماری نیز کم‌وبیش از همین الگو پیروی می‌کردند (حجت، ۱۳۸۱، ۵۱)، فقط تاریخ معماری غرب در دانشگاه‌ها تدریس می‌شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و وقوع انقلاب فرهنگی، چند درس تخصصی وارد برنامه آموزش معماری ایران شد که در حوزه تاریخ معماری، شامل درس‌های معماری اسلامی و حکمت هنر اسلامی می‌شد. بعدها با تبدیل برنامه کارشناسی ارشد پیوسته معماری به دوره کارشناسی معماری در سال ۱۳۷۸ درسی با عنوان «آشنایی با معماری اسلامی» در محوریت اصلی درس‌های تاریخ معماری ایران در برنامه دانشکده‌های معماری در دوره کارشناسی قرار گرفت. در حال حاضر، تنها درس مربوط به آموزش تاریخ معماری ایران در دوره کارشناسی، درس «آشنایی با معماری اسلامی» است که برنامه آن بر اساس سرفصل ارائه شده از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۳۷۷، تدوین شده است.^۳ در پی این تصمیم، آشنایی و شناخت تاریخ معماری ایران، تنها بخشی از برنامه کلی این درس و یکی از سرفصل‌های آن است.

۱. Beaux-Arts

۲. Wiebenson

۳. لازم به توضیح است که از سال ۱۳۷۹ تعدادی از دانشگاه‌های واجد شرایط (دارای هیئت‌های ممیزه)، تغییراتی در برنامه مصوب ابلاغی وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری ایجاد و برنامه جدیدی را اجرا می‌کنند، از آن جمله می‌توان به تقسیم درس آشنایی با معماری اسلامی به دو درس دو واحدی و تدریس درسی با عنوان «معماری ایران پیش از اسلام» به صورت اختیاری در این دانشگاه‌ها اشاره کرد.

با توجه به دغدغه‌های مشترک کشورهای جهان اسلام و تأثیرپذیری آنها از معماری اسلامی، مطالعه و بررسی برنامه درس‌های معماری اسلامی در این کشورها و نحوه برخورد آنها با تاریخ معماری اسلامی و نسبت آن با تاریخ معماری بومی هرکدام، در فرایند آموزش معماری، می‌تواند ضمن انتقال تجربه آموزشی این کشورها به دانشکده‌های معماری ایران، زمینه‌ساز شناخت دقیق‌تر و صحیح‌تر آموزش معماری اسلامی در دانشکده‌های معماری ایران باشد و بر دانش متخصصین این حوزه بیفزاید؛ بنابراین می‌توان از برنامه درس معماری اسلامی در سایر کشورهای اسلامی پرسید و آن را با برنامه درس معماری اسلامی در ایران مقایسه کرد.

با اجرای این پژوهش تلاش می‌شود که عناصر مختلف برنامه درسی (هدف‌ها، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی) آموزش تاریخ معماری اسلامی ایران و کشورهای منتخب به صورت تطبیقی بررسی شود تا شاید کارشناسان و برنامه‌ریزان درسی رشته معماری و مدرسان درس‌های تاریخ معماری اسلامی و سایر علاقه‌مندان از آن بهره ببرند.

پیشینه موضوع

همان‌طور که اشاره شد که بعد از دهه ۷۰ میلادی، توجه دوباره به تاریخ معماری در دانشگاه‌های معماری برانگیخته شد و پیرو آن مطالعات مختلف در این زمینه انجام گرفت (جدول ۱).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول (۱) پژوهش‌های مرتبط با آموزش تاریخ معماری

یافته‌های پژوهش	موضوع، هدف‌ها یا پرسش‌های تحقیق	نام پژوهشگر	عنوان پژوهش	
تاریخ معماری، بر توانایی نقد دانشجویان می‌افزاید و دانشجویان را با نحوه حل مشکلات گذشته آشنا کرده و از این طریق حس بهتری به میراث تاریخی در آنان ایجاد می‌کند. به بهبود تصور فضایی دانشجویان کمک می‌کند و بر اهمیت جستجوی معنی در معماری تأکید دارد. باعث ایجاد حس کنجکاوی علمی می‌شود.	اهمیت تاریخ معماری و نقش معلمان در ارائه تاریخ معماری	J.A. Chewning	The Teaching of Architectural History During the Advent of Modernism, 1920s-1950s	۱
تقویت همکاری متقابل مورخان و طراحان حرفه‌ای معماری	نبود ارتباط مناسب بین معماران طراح و مورخان معماری	Dora L. Wiebenson	Report on Architectural History Education in Undergraduate Departments of Architecture	۲
لزوم توجه به پارامترهای اجتماعی، اقتصادی، تکنیکی و فلسفی در مطالعه تاریخ معماری	ابعاد تاریخ معماری	David F. Anstis	Architectural History and the Student Architecture	۳
لزوم یکپارچه‌سازی مطالعات تحلیلی تاریخی گذشته		John E. Hancock	Past Futures and Future Pasts	۴
لزوم ارتباط بیشتر حوزه تاریخ معماری با حوزه اجرا		Robert A.M. Stem	Architecture, History, and Historiography at the End of the Modernist Era,	۵
امکان فهم اجزای معماری مطلوب با مطالعه تاریخ معماری	کاربردی کردن تاریخ معماری در طراحی معماری	Richard Betts	Historical Determinism, or Historical Precedent Be Damned	۶
تاریخ معماری به‌عنوان فعالیتی که استراتژی طراحی معماری را به دانشجویان انتقال می‌دهد.		William Q. Hubbard	History Synchrony	۷
مطالعه انتشارات دانشجویان		Eduard F. Sekler	Architectural History and the Student Architect - A Symposium	۸

عنوان پژوهش	نام پژوهشگر	موضوع، هدف‌ها یا پرسش‌های تحقیق	یافته‌های پژوهش
۹	Walter Creese	تأکید بر جنبه‌های مختلف تاریخ معماری	Reflections on How To/How Not to Teach History
۱۰	Lawrence W. Speck	کیفیت آموزش تاریخ معماری و امکان استفاده از دانش به دست آمده برای آیندگان	Mainstream is Almost All Wrong
۱۱	Ellen K. Morris	ارائه روش ارائه تاریخ معماری با عنوان "Typologically"	Teaching History Typologically
۱۲	Hans Morgenthaler	به چالش کشیدن دانشجوها در رده‌های تاریخ معماری از راه ارائه سمینار توسط آنها	Chronology versus System: Unleashing the Creative Potential of Architectural History

علی‌رغم اهمیت آموزش تاریخ معماری به‌عنوان یکی از حوزه‌های حساس و مورد توجه صاحب‌نظران معماری، تاکنون مطالعات مستقل اندکی در زمینه درس‌های تاریخ معماری در ایران انجام گرفته است. در این ارتباط قیومی بیدهندی در کتاب «گفتارهایی در مبانی و تاریخ معماری و هنر» در ارتباط با مبانی نظری تاریخ معماری و هنر، در قالب مجموعه‌ای از مقاله‌ها، سخن گفته است. بخش دوم این کتاب با عنوان «مزاج دهر: نظریه حیات زمانه در دوره‌بندی تاریخ معماری ایران» متضمن نظریه‌ای برای دوره‌بندی تاریخ معماری ایران بر مبنای مضمونی برگرفته از متون کهن فارسی است (قیومی بیدهندی، ۱۳۸۹، ۵۷). همچنین این نویسنده در مقاله «آموزش معماری در دوران پیش از مدرن بر مبنای رساله معماریه» بررسی و تحلیلی از نظام آموزش معماری پیشامدرن آن‌چنان‌که از رساله معماریه به دست می‌آید، ارائه کرده است (قیومی بیدهندی، ۱۳۸۹، ۶۴). از معدود مطالعات دیگر در زمینه آموزش تاریخ معماری، پژوهش علایی است که در دو مقاله در نشریه گلستان هنر چاپ شده و موضوع آن آموزش تاریخ معماری در جهان است (علایی، ۱۳۸۵، ۲۸). نویسنده در این مقاله‌ها جایگاه درس‌های تاریخ معماری در کشورهای مختلف را بررسی و تبیین

کرده است. کشورهای بررسی شده در این مقاله شامل آلمان، اتریش، سوئیس، کشورهای آمریکای لاتین، انگلستان، فرانسه، ایالات متحد آمریکا، هلند، بلژیک، ژاپن و فرانسه است. پژوهشگر با بررسی اجمالی برنامه آموزشی معماری در دانشگاه‌های این کشورها، تاریخچه آموزش درس‌های مربوط به تاریخ معماری، مکان‌ها، دوره‌ها و گرایش‌های مدرسان این درس‌ها و تغییرات تاریخی در برنامه درسی و همچنین محتوای درس‌های تاریخ معماری در این کشورها را تشریح کرده است. رابطه تاریخ معماری با تئوری معماری، نقد معماری و جایگاه این حوزه در مدرسه‌های معماری از دیگر موضوعاتی است که نگارنده در این پژوهش به آنها اشاره کرده است (علایی، ۱۳۸۶، ۶۵). همچنین معظمی در پژوهش خود با بررسی هدف‌ها و محتوای درس آشنایی با معماری اسلامی در مدرسه‌های معماری کشور به اشکالات و کمبودهای موجود در آموزش معماری اسلامی اشاره کرده است. این مقاله تنها پژوهش موجود در زمینه نقد درس آشنایی با معماری اسلامی در مدرسه‌های معماری کشور است که بیشترین ارتباط موضوعی را با پژوهش حاضر دارد (معظمی، ۱۳۸۶، ۲۸).

کمبود منابع بومی در این زمینه نشان می‌دهد که آموزش درس‌های تاریخ معماری، از موضوعاتی است که علی‌رغم تشکیل همایش‌ها و کنگره‌های متعدد آموزش معماری و علاقه‌مندی بسیاری از نشریات، پژوهشگران، صاحب‌نظران و معماران به این حوزه، کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ بنابراین توجه به برنامه درس‌های تاریخ معماری در سایر کشورها می‌تواند در این زمینه به انتقال تجربه کمک کند و باعث ارتقای نظام آموزشی کنونی شود.

روش‌شناسی

این پژوهش یک مطالعه کیفی است و با حوزه‌های متعددی همچون، آموزش معماری، تاریخ و تئوری معماری و علوم تربیتی، مرتبط است. از نظر هدف از پژوهش‌های کاربردی به‌شمار می‌رود. بدین منظور در این مطالعه با روش تطبیقی به کمک الگوی بردی^۱، برنامه درسی تاریخ معماری در ایران و چند کشور جهان بررسی شده است. این الگو شامل ۴ مرحله توصیف، تفسیر، هم‌جواری و مقایسه^۲ است. در مرحله

1. Beredy

2. Description, Interpretation, Juxtaposition, Comparison

توصیف، پدیده‌های پژوهش بر اساس شواهد و اطلاعات، یادداشت‌برداری و با تدارک یافته‌های کافی برای بررسی و نقد در مرحله بعد آماده می‌شود. مرحله تفسیر، واری و تحلیل اطلاعاتی است که پژوهشگر در مرحله اول توصیف کرده بود. مرحله هم‌جواری، طبقه‌بندی و کنار هم قرار دادن اطلاعاتی که در دو مرحله قبل آماده شده بود برای ایجاد چهارچوبی برای مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌هاست. مرحله مقایسه، بررسی و مقایسه مسئله پژوهش با توجه به جزئیات در زمینه شباهت‌ها، تفاوت‌ها و پاسخ دادن به پرسش تحقیق است.

جامعه این پژوهش، تمام کشورهای اسلامی بود که درس‌های تاریخ معماری اسلامی در برنامه درسی خود دارند. نمونه‌های مورد مطالعه، از یک سو ایران بود و از سوی دیگر، کشورهای جهان اسلام عضو سازمان همکاری‌های اسلامی^۱ بودند که دانشگاه‌های آنها در میان رتبه‌بندی پایگاه استنادی جهان اسلام^۲، جزء ۱۰۰ دانشگاه برتر باشد. این کشورها شامل کشورهای عربستان سعودی، مصر، امارات متحده عربی، ترکیه، پاکستان، مالزی، هستند که در نگاه اول می‌توان آنها را در دو بخش کشورهای عربی و کشورهای غیرعربی تقسیم کرد. همچنین تعدادی از دانشگاه‌های آمریکا به واسطه فعالیت بنیاد اسلامی آقاخان و داشتن درس‌های معماری اسلامی، به این فهرست اضافه شده‌اند. در ضمن، هرچند دانشگاه بغداد در رتبه‌بندی‌های فعلی پایگاه استنادی علوم جهان اسلام رتبه مناسبی ندارد اما به دلیل جایگاه علمی بالای این دانشگاه در روزگاری نه‌چندان دور، برنامه درسی این دانشگاه نیز مورد مطالعه قرار گرفته است (نمودار ۱). معیار انتخاب دانشگاه‌ها در هر کشور، رتبه‌بندی^۳ هر مؤسسه در آن کشور بوده و تلاش شده که دانشکده‌های دارای بالاترین رتبه، مطالعه و بررسی شوند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سالنامه علوم انسانی

^۱. سازمان کنفرانس اسلامی با ۵۷ کشور عضو در چهار قاره جهان یکی از سازمان‌های بین‌المللی کنونی به‌شمار می‌رود. همچنین اعضا بر اساس نوعی تقسیم‌بندی رسمی، به سه گروه عرب، آفریقایی و آسیایی تعلق دارند.

^۲. پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (Islamic World Science Citation Center) یا به‌اختصار ISC یک سامانه اطلاع‌رسانی علمی است که مجلات علمی کشورهای اسلامی را بر اساس معیارهای علم‌سنجی معتبر اسلامی تجزیه و تحلیل می‌کند.

^۳. Ranking

• دانشگاه‌های مقید به برنامه دوره کارشناسی معماری ابلاغی شورای عالی برنامه‌ریزی درسی در سال ۱۳۷۷	ایران
• کشورهای عربی موجود در فهرست دانشگاه‌های برتر شامل: عربستان سعودی، مصر و امارات متحده عربی • کشورهای غیر عربی موجود در پایگاه شامل: ترکیه، پاکستان، مالزی	۱۰۰ دانشگاه برتر در پایگاه استنادی جهان اسلام
• تعدادی از دانشگاه‌های آمریکا	کشورهای غربی میزبان بنیاد آفاخان
• دانشگاه بغداد به علت پیشینه و اعتبار زیاد در میان دانشگاه‌های جهان اسلام	متفرقه

شکل (۱) نمونه‌های مورد مطالعه و معیارهای انتخاب آنها

در این پژوهش ابزار گردآوری اطلاعات، اسناد و مدارک برنامه درس‌های تاریخ معماری اسلامی (درباره هدف‌ها، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی)، کتاب‌های درسی و منابع مطالعاتی بوده است. اطلاعات مورد نیاز پژوهش با جستجو در اینترنت از سایت‌های رسمی مربوط به مراکز معتبر و دانشگاه‌های مطرح هر کشور گردآوری شد و تا حد امکان تلاش شد تا ترجمه منابع انگلیسی بدون خطا باشد.

با این پیش‌فرض که برنامه درس‌های تاریخ معماری اسلامی از حیث هدف‌ها، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی در کشورهای یاد شده، شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارد در این پژوهش تلاش شد وجوه ممتاز آنها شناسایی شود؛ بنابراین در مجموع این مطالعه در پی یافتن پاسخ این پرسش است که با توجه به اهمیت بحث آموزش تاریخ معماری، کشورهای جهان اسلام چگونه و با چه نظرگاهی تاریخ معماری جهان اسلام و کشور خود را در برنامه آموزشی خود تدوین کرده‌اند؟. هدف از مطالعه نیز شناخت تجربه سایر کشورها در آموزش تاریخ معماری اسلامی انتقال تجربه‌های آنها به دانشکده‌های معماری ایران است. برای دستیابی به پاسخ پرسش اصلی، پرسش‌های فرعی زیر طرح و بررسی شدند:

۱. مهم‌ترین هدف‌های آموزش تاریخ معماری اسلامی در کشورهای منتخب چیست؟
۲. نکته‌های بااهمیت در محتوای آموزش تاریخ معماری اسلامی در کشورهای منتخب چیست؟
۳. رایج‌ترین روش‌های تدریس تاریخ معماری اسلامی در کشورهای منتخب چیست؟
۴. عمده‌ترین شیوه‌های ارزشیابی تاریخ معماری اسلامی در کشورهای منتخب چیست؟

یافته‌ها

برنامه درس‌های تاریخ معماری و درس آشنایی با معماری اسلامی، در برنامه موجود دانشکده‌های معماری ایران: نگاهی به برنامه درس‌های ارائه شده در زمینه تاریخ معماری در مدرس‌های معماری ایران نشان می‌دهد که این درس‌ها را می‌توان در سه بخش یا دسته دسته‌بندی کرد (رستمی نجف‌آبادی و جهان‌بخش، ۱۳۹۲، ۱۰۰) که در جدول (۲) ارائه شده است. دسته اول، درس‌های مربوط به بررسی تاریخ معماری جهان که شامل درس‌های «آشنایی با معماری جهان» و «آشنایی با معماری معاصر» است؛ دسته دوم، درس‌هایی که به‌طور غیر مستقیم حوزه‌های مرتبط با تاریخ معماری را بررسی می‌کنند که از آن درس‌ها می‌توان به «مبانی نظری معماری»، «مرمت ابنیه»، «برداشت از بناهای تاریخی» و «انسان طبیعت، معماری» اشاره کرد؛ در دسته سوم، درس‌های مرتبط با تاریخ معماری کشور است که فقط شامل درس «آشنایی با معماری اسلامی» می‌شود.

جدول (۲) عناوین و محتوای درس‌های ارائه شده در زمینه تاریخ معماری در دانشکده‌های

معماری ایران

حوزه درس	عنوان درس	نوع درس	تعداد واحد	هدف ارائه	
تاریخ معماری جهان	تاریخ معماری جهان	نظری	۲	آشنایی با مصادیق برجسته تاریخ معماری جهان در جهت تقویت بینش دانشجو در مبانی طراحی و مفاهیم فرم و فضا در معماری	
	آشنایی با معماری معاصر	نظری	۲	آشنا کردن دانشجویان با ریشه‌های تاریخی، فکری و اجتماعی مؤثر در معماری معاصر و زمینه‌های پیدایش مدرنیسم و همچنین جنبش‌های بعد از مدرنیسم	
مرتبط با تاریخ معماری	برداشت از بناهای تاریخی	کارگاهی	۳	مواجهه مستقیم با آثار و مصادیق معماری اسلامی ایران و در نتیجه ادراک و درک مستقیم این معماری و کیفیات فضاهای آن تمرین برای برداشت دقیق و ارائه کامل یک اثر معماری پیچیده	
	آشنایی با مرمت ابنیه	نظری، کارگاهی	۳	آشنایی دانشجویان با مقوله فرهنگی مرمت و احیای بناهای تاریخی، فرهنگی و آشنایی با تهیه طرح‌های مرمتی	
	انسان، طبیعت، معماری	نظری، عملی	۲	حساس شدن به طبیعت و یافتن نگاه معنی‌یاب به پدیده‌ها آشنایی با اصلی‌ترین مبانی پیدایش صور موجود در محیط	
	مبانی نظری معماری	نظری	۳	اشراف و احاطه کلی دانشجویان به رشته و حرفه معماری	
	تاریخ معماری ایران	آشنایی با معماری اسلامی	نظری، عملی	۴	آشنایی با مفاهیم معماری اسلامی درک و لمس مشخصات و کیفیات فضایی در این معماری آشنایی با اصول و مبانی حاکم بر طرح بناها در این معماری هویت بخشیدن به طراحی معماری دانشجویان
		تاریخ معماری ایران	نظری، عملی	۴	آشنایی با مفاهیم معماری اسلامی درک و لمس مشخصات و کیفیات فضایی در این معماری آشنایی با اصول و مبانی حاکم بر طرح بناها در این معماری هویت بخشیدن به طراحی معماری دانشجویان

مأخذ: برنامه درسی دوره کارشناسی معماری مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی

بر اساس برنامه مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی درسی، درس آشنایی با معماری اسلامی با هدف‌های زیر تدوین شده است:

- ۱- آشنایی با مفاهیم معماری اسلامی
 - ۲- درک و لمس مشخصات و کیفیات فضایی در این معماری
 - ۳- آشنایی با اصول و مبانی حاکم بر طرح بناها در این معماری
 - ۴- هویت بخشیدن به طراحی معماری دانشجویان
- شرح درس، این است که تصویری روشن از معماری اسلامی ایران ارائه شود، تصویری که گام نخست برای مؤانست دانشجویان با این معماری غنی به حساب می‌آید (جدول ۳).

جدول (۳) برنامه درسی درس «معماری اسلامی» در مؤسسات آموزش عالی ایران

کشور مورد مطالعه		ایران
عنوان درس		آشنایی با معماری اسلامی
محتوا	تاریخ	*
	تئوری	*
هدف درس	آشنایی با مفاهیم معماری اسلامی درک و لمس مشخصات و کیفیات فضایی در این معماری آشنایی با اصول و مبانی حاکم بر طرح بناها در این معماری هویت بخشیدن به طراحی معماری دانشجویان	
شرح درس	سرفصل‌ها	بیان ضرورت ارائه این درس به صورت مبحثی مستقل در میان درس‌های تاریخ معماری مفاهیم و تعاریف معماری اسلامی به طور کلی و تعریف حوزه معماری اسلامی ایران به طور خاص نحوه شکل‌گیری معماری اسلامی در ایران و ارتباط آن با معماری قبل از اسلام در ایران ارائه تصویری کلی از سیر تحول این معماری در طول تاریخ، به مدد معرفی دقیق نمونه‌های مهم و ارزنده، تعیین مشخصات آثار و ابنیه دوره‌های مختلف، تفاوت‌ها و تشابه‌های آثار این دوره‌ها و تعیین نقاط عطف تاریخی آن بحث در معرفی انواع بناها و ارائه نمونه‌هایی از آنها مانند مسجد، مدرسه، مقبره، کاروانسرا، بازار و بناهای وابسته به آن، باغ، بناهای خدماتی (حمام و آب‌انبار و ...) خانه‌های مسکونی و نیز مجموعه‌ها.

کشور مورد مطالعه	ایران
	<p>آشنایی با مشخصات فضاها و اصول حاکم بر طراحی آنها شامل اصل درون‌گرایی و تأثیرات آن بر طرح بناها و بافت‌های سنتی، نظم و خلوص حاکم بر انتخاب اشکال، اصول ترکیب و انتظام اشکال و فضاها.</p> <p>معرفی دقیق عناصر فضایی متشکله بناها شامل حیاط، گنبدخانه، ایوان، ورودی، شبستان، رواق، انواع اتاق‌ها و ...</p> <p>معرفی کلی هنرهای وابسته به معماری و ارائه نمونه‌هایی از آنها مانند انواع کاربندی‌ها (مقرنس، رسمی‌بندی، یزدی‌بندی، کاسه‌سازی)، نقاشی، کاشی‌کاری، گچ‌بری، انواع نقوش (هندسی و گیاهی) و ...</p> <p>بحثی در معرفی مهم‌ترین منابع و مآخذ تحقیق در هنر و معماری اسلامی ایران</p>
زمان ارائه	زمان ارائه
	تعداد واحد
	تعداد ساعت کلاس در هفته
	پیش‌نیازها
نحوه ارائه	برداشت از بناهای تاریخی
	سخت‌خوانی
	پاورپوینت
	سفر
	فیلم
	سال سوم
	۴
	۶ ساعت در هفته
	بستگی به نظر استاد دارد
	بستگی به نظر استاد دارد
	بستگی به نظر استاد دارد
	بستگی به نظر استاد دارد

مأخذ: برنامه درسی دوره کارشناسی معماری مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی

برنامه درس معماری اسلامی در سایر کشورهای مورد مطالعه

ترکیه: در میان مدرسه‌های معماری ترکیه، دانشگاه خاورمیانه (METU)^۱ واقع در آنکارا با رتبه یک، بررسی شده است. مبحث معماری اسلامی در این دانشگاه به‌عنوان بخشی از درس تاریخ معماری ۲ ارائه می‌شود. در این دوره، تاریخ معماری قرن‌های هفتم تا هجدهم در سرزمین‌های تحت حاکمیت مسلمانان و همچنین تاریخ معماری اروپای غربی حدها فصل قرون پانزدهم و هجدهم شامل دوره‌های رنسانس و باروک بررسی می‌شود. تأکید این درس بر شاخص‌های جغرافیایی، فرهنگی، ساختاری و

^۱. <http://archweb.metu.edu.tr/programs/undergraduate-programs/bachelor-in-architecture/arch-211>

عملکردی است که باعث ظهور و توسعه گونه خاصی از معماری در این زمان و مکان (جغرافیا) شده است. این درس برای ایجاد شناخت اولیه در دانشجویان سال دوم، از مبانی تاریخ معماری اسلامی، رنسانس و باروک مانند مجموعه اصطلاحات و واژگان ابتدایی، مفاهیم و زمینه‌های فرهنگی، طراحی شده است که از طریق آموزش بصری در کلاس و سفر به استانبول به دانشجویان ارائه می‌شود. استادان، مطالب عنوان شده را در قالب ارائه‌های پاورپوینتی و سخنرانی‌ها و با نمایش فیلم، مستند و اطلاعات ضبط شده ارائه می‌دهند. در این دوره^۱، موضوعات زیر ارائه می‌شود:

۱. مفاهیم و اصطلاحات ابتدایی در ارتباط با معماری سرزمین‌های اسلامی، رنسانس و باروک.

۲. مقدمه‌ای از فرم‌ها، گونه‌ها، تیپ‌ها، مصالح و تکنولوژی ساخت معماری این دوره

۳. ارتباط فرم‌های معماری

انتظار می‌رود که در پایان ترم، دانشجویان به موارد زیر دست یافته باشند:

۱. تفاوت بناهای ساخته شده در دوره‌های اسلامی، رنسانس و باروک
۲. ایجاد نظرهای کلی در ارتباط با گونه، نوع، تیپ و نشانه‌های معماری این دوره‌ها

۳. توضیح در ارتباط با رابطه تاریخ مذهبی/اجتماعی/فرهنگی/اقتصادی/سیاسی و محصولات معماری

۴. قابلیت خواندن متون تاریخ معماری

مالزی: در میان مدرسه‌های معماری مالزی، دانشگاه فنی مالزی (UTM)^۲ با رتبه یک، بررسی شده است. در بین مواد درسی مورد آموزش در این دانشگاه، ماده درسی مستقل برای درس معماری اسلامی وجود ندارد. درس اختیاری تمدن آسیایی و

^۱. عناوین هفتگی دوره شامل؛ هفته اول: معماری اسلامی، /سراغاز/معماری اموی؛ هفته دوم: معماری عباسی/معماری سلجوقی در ایران؛ هفته سوم: معماری سلجوقی در آناتولی؛ هفته چهارم: ادامه معماری سلجوقی و معماری امپراطوری ترک؛ هفته پنجم: معماری عثمانی اولیه ۱؛ هفته ششم: امتحان میان‌ترم؛ هفته هفتم: معماری عثمانی در قرن شانزدهم؛ هفته هشتم: معماری عثمانی در قرن هجدهم؛ هفته نهم: سفر استانبول؛ هفته دهم: امتحان میان‌ترم دوم؛ هفته یازدهم: معماری رنسانس و باروک ۱؛ هفته دوازدهم: معماری رنسانس و باروک ۲؛ هفته سیزدهم: معماری رنسانس و باروک ۳؛ هفته چهاردهم: معماری رنسانس و باروک ۴؛ هفته پانزدهم: معماری رنسانس و باروک ۵ و هفته شانزدهم: امتحان پایان‌ترم است.

^۲. <http://fab.utm.my/academics/undergraduate/architecture/>

اسلامی و درس تاریخ و تئوری معماری که از درس‌های اصلی است در نیمسال اول به دانشجویان ارائه می‌شود و شامل موضوعات مرتبط با معماری جهان اسلام و فرهنگ اسلامی می‌شود.

امارات متحده عربی: در میان مدرسه‌های معماری امارات متحده عربی، دانشگاه آمریکایی شارجه (AUS)^۱ واقع در شارجه با رتبه دو دانشگاهی و یک در رشته معماری، بررسی شده است. در این دانشگاه، درس مستقلی به نام هنر و معماری اسلامی ارائه می‌شود که شامل هدف‌های زیر است:

- تمرکز بر عناصر مشترک و منطقه‌ای از فرهنگ مادی عرب و اسلام.
 - پیگیری توسعه و تحولات از شکل‌گیری یک زبان معماری تا بیان تنوع منطقه‌ای در خوشنویسی، سرامیک، فلزات، فرش و دیگر فعالیت‌های هنری.
 - بررسی شکل‌گیری پدیده‌های سبکی برای فهم گرایش‌های معنوی و فکری.
- همچنین در این دانشگاه، درسی با عنوان «تئوری معماری» شامل مبانی مفهومی از فعالیت معماران، تاریخدانان و نظریه‌پردازان معاصر از ۱۹۶۰ تاکنون ارائه می‌شود. در این درس، اندیشه‌های مدرسه‌های معماری با تأکید بر فهم و تحلیل منابع بصری و نوشتاری از لحاظ فرم و طرح، بررسی و مطالعه می‌شود.

مصر: در میان مدرسه‌های معماری مصر، دانشگاه آمریکایی قاهره^۲ با رتبه دو دانشگاهی و یک در رشته معماری، بررسی شده است. در این دانشگاه، چند درس با عنوان‌های «مقدمه‌ای بر معماری و هنر اسلامی ۱ و ۲» و «معماری اسلامی مصر و سوریه ۱ و ۲» ارائه می‌شود که شامل سرفصل‌های زیر است:

مقدمه‌ای بر هنر و معماری اسلامی ۱: در این درس معماری و فرهنگ مادی اسلام، از ظهور اسلام در قرن هفتم تا حمله مغولان به بغداد در اواسط قرن سیزدهم میلادی، بررسی و مطالعه می‌شود. از لحاظ جغرافیایی، این درس شامل جوامع اسلامی از شبه‌جزیره عربستان تا شبه‌قاره هند می‌شود. تمرکز درس بر آثار نمادین و اشیاء تولید شده در این جوامع، کارهای بزرگ ساخته شده در شهرها به سفارش حاکمان و کارهای تقلید شده از آنهاست. این آثار در زمینه تاریخی، اقتصادی و اجتماعی خاص خود و با آثار تحولات بزرگ ناشی شده از آنکه آنها را به هم وصل

^۱. http://www.aus.edu/info/200135/undergraduate_programs/263/bachelor_of_architecture/2

^۲. <http://www.aucegypt.edu/huss/aric/Pages/IslArtDescription.aspx>

می‌کند، بررسی می‌شود. اینکه این شاهکارهای بزرگ در چه زمینه تاریخی، اقتصادی و اجتماعی شکل یافته‌اند و چه تحولات بزرگ هنری آنها را به هم پیوند داده است، از پرسش‌هایی است که در این کلاس با ارائه سخنرانی و بازدید از آثار تاریخی محلی و موزه‌ها به آنها پاسخ داده شود.

مقدمه‌ای بر هنر و معماری اسلامی ۲: این دوره شامل هنر و معماری اسلامی در سرتاسر جهان در بازه زمانی ۱۲۵۰ تا ۱۸۰۰ می‌شود. در این درس، تعامل تغییر سبک‌های معماری در امپراتوری‌های بزرگ اسلامی، مانند صفویه، عثمانی و مغول‌ها در زمینه تاریخی و اجتماعی خود مطالعه و بررسی می‌شود. شاهکارهای مورد بررسی شامل تاج‌محل، الحمرا، مجموعه سلطان‌حسن، مسجد سینان در ادرینه و استانبول و اصفهان به‌عنوان پایتخت صفویه است. در این دوره برای اهمیت هنر بر شکل‌های جدیدی از بیان هنری مانند نقاشی کتاب‌ها (تذهیب) تأکید می‌شود.

معماری اسلامی مصر و سوریه (بخش اول): این دوره را باید، قسمت اول از یک دوره کامل یک‌ساله با تمرکز بر معماری اسلامی مصر و سوریه دانست. در این بخش، آثار مربوط به قرن هفتم تا اواسط قرن سیزدهم بررسی می‌شود. تمرکز اصلی دوره بر آثار معماری موجود و زمینه‌های تشکیل‌دهنده آنها با تمرکز بر سایت‌های باستان‌شناسی، شهرسازی و اصطلاحات بومی است. سفر به آثار تاریخی معماری از برنامه‌های این کلاس است.

معماری اسلامی مصر و سوریه (بخش دوم): این درس شامل، تحولات معماری و شهری در مصر و سوریه در طول دوره مملوک، از اواسط قرن سیزده تا اوایل قرن شانزده است. علاوه بر این، بررسی درهم‌آمیختگی این تحولات پیچیده با ساختار قدرت، مجموعه مؤسسات و شبکه‌های اجتماعی و مردمانی که در این دوره زندگی، حکومت و دادوستد می‌کردند، از رئوس این درس است. اگرچه این دوره بر جنبه‌های رسمی و زیبایی‌شناسی معماری مملوک تأکید دارد اما زمینه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن نیز بررسی می‌شود. این دوره شامل سخنرانی، اسلاید، بحث و سفر است.

علاوه بر درس‌های ذکر شده، درس‌هایی با عنوان «معماری اسلامی یمن»، «مسجد در جهان اسلام»، «معماری اسلامی از آغاز تاکنون»، «معماری اسلامی ترکیه و ایران و آسیای میانه» نیز در این دانشگاه ارائه می‌شود.

عربستان سعودی: در میان مدرسه‌های معماری عربستان سعودی، دانشگاه ملک فهد (KFUPM)^۱ واقع در ریاض با رتبه یک، بررسی شده است. در این دانشگاه، درس تاریخ معماری اسلامی به صورت مجزا ارائه می‌شود که البته پیش‌نیاز اخذ آن، گذراندن دو درس تاریخ معماری ۱ و ۲ است و این دو درس شامل تاریخ معماری از دوران باستان تا دوران مدرن است. دو درس در زمینه تئوری معماری نیز ارائه می‌شود.

درس تاریخ معماری اسلامی، توسعه زمانی معماری و تمدن اسلامی را از زمان حکومت امویان در سوریه و عراق تا دوره کلاسیک و اواخر کلاسیک در اسپانیا، شمال آفریقا، خاورمیانه، از جمله بین‌النهرین، امپراتوری عثمانی، ایران و امپراتوری مغول را پوشش می‌دهد. همچنین تأثیر معماری اسلامی در دیگر سبک‌های معماری در دوره زمانی مشابه و بالعکس در آن، بررسی می‌شود. این درس در خصوص اهمیت هنر، هندسه، خوشنویسی اسلامی و نگرش فرهنگی متنوع در سبک‌های معماری است. ارزیابی و توسعه معماری اسلامی معاصر نیز در این درس ارائه می‌شود.

پاکستان: در میان مدرسه‌های معماری پاکستان، دانشگاه فنی و مهندسی لاهور (UET)^۲ با رتبه یک، بررسی شده است. در این دانشگاه، درس‌هایی با عنوان «مطالعات اسلامی و پاکستان ۱ و ۲» و «تاریخ و تئوری معماری ۱ تا ۵» ارائه می‌شود. برنامه تفصیلی و هدف‌های این درس‌ها در سایت دانشگاه لاهور ارائه نشده‌اند.

عراق: در میان مدرسه‌های عراق، دانشگاه بغداد^۳ با رتبه یک، بررسی شده است. در این دانشگاه، نخست درس‌های تاریخ معماری ۱ و ۲ و سپس درسی به نام «معماری اسلامی عرب» تدریس می‌شود. درس معماری اسلامی عرب، با هدف پوشش این نوع از معماری و محصولات آن در کل جهان اسلام از چین تا اسپانیا و در طول قرن‌های متمادی، از بعثت حضرت محمد (ص) تا عصر مدرن ما، تدوین شده است. این امر مستلزم شناخت دانشجویان با بسیاری از جنبه‌های تجسمی معماری در گونه‌های برجسته و متنوع معماری اسلامی است و از شناخت این گونه از

^۱. <http://www.kfupm.edu.sa/departments/arch/SitePages/en/ContentDetailsPage.aspx?CUSTOMID=25&LinkID=LinkV5>

^۲. http://www.uet.edu.pk/faculties/facultiesinfo/departments?RID=undergraduate_program&id=2

^۳. <http://www.coeng.uobaghdad.edu.iq/PageViewer.aspx?id=43>

معماری در مقیاس شهر تا تک‌بنا و حتی جزئیات کوچک تزئینات اسلامی را شامل می‌شود.

دانشگاه‌های کشورهای غیر اسلامی: علاوه بر مؤسسات آموزش عالی کشورهای اسلامی، تعدادی از مؤسسات آموزش عالی کشورهای غربی نیز درس‌هایی با عنوان معماری اسلامی دارند که در ادامه، تعدادی از این مؤسسات آموزش عالی بررسی می‌شود. تفاوت این دانشگاه‌ها با دانشگاه‌هایی که تاکنون بررسی شده‌اند این است که درس‌های معماری اسلامی در این دانشگاه‌ها در دوره تحصیلات تکمیلی و در گروه‌های تاریخ، تئوری و نقد هنر و معماری ارائه می‌شود. این درس‌ها عمدتاً در دانشگاه‌هایی مورد توجه هستند که دپارتمان آقاخان^۱ در آنها مستقر است.

آمریکا/ دانشگاه MIT^۲: دپارتمان معماری در دانشگاه MIT شامل گروه‌های: طراحی معماری، فناوری ساختمان، محاسبات، تاریخ و تئوری و نقد معماری و هنر (HTC) و برنامه هنر، فرهنگ و فناوری (ACT) است. در گروه تاریخ، تئوری و نقد معماری و هنر، به موضوعات مربوط به تاریخ هنر و معماری و همچنین مسائل سیاسی مؤثر بر آن دوره تاریخ و تئوری‌های مرتبط با آن دوره با روش‌های متنوع و مباحث متعدد اشاره می‌شود. تأکید ویژه دوره بر عناوین هنر و معماری اروپا و آمریکاست و امکان مقایسه آن با هنر و معماری جهان اسلام وجود دارد که از سوی بنیاد آقاخان تدریس می‌شود.

^۱. دپارتمان آقاخان در معماری اسلامی (AKPIA) یک گروه تحقیقاتی است که مدرک کارشناسی ارشد در زمینه مطالعات معماری و دکتری معماری با همکاری گروه تاریخ، تئوری و نقد با تأکید بر جهان اسلام، ارائه می‌دهد. برنامه بنیاد آقاخان برای معماری اسلامی، یک برنامه کارشناسی ارشد است که به مطالعه معماری، شهرسازی، تاریخ معماری منظر و حفاظت در جهان اسلام می‌پردازد. این دوره دانش‌جویان را برای پژوهش، طراحی و تدریس آماده می‌سازد. موضوعات پایان‌نامه‌ها شامل مطالعات انتقادی از تاریخ و تاریخ‌شناسی معماری اسلامی، تعامل بین معماری جامعه و فرهنگ، استراتژی‌های حفاظت از معماری و شهرسازی، محیط و منظر و تحقیقات طراحی می‌شود. بنیاد آقاخان در سال ۱۹۷۹ تأسیس شده و عصاره‌ای از معماری و شهرسازی اسلامی را به‌عنوان بخشی از برنامه دوساله کارشناسی ارشد گروه تاریخ، تئوری و نقد معماری و همچنین برنامه دوره دکتری این گروه، ارائه می‌دهد. دانش‌جویان کارشناسی می‌توانند به مطالعات خاورمیانه بر اساس موضوعات پیشنهادی بنیاد آقاخان بپردازند

^۲. <http://web.mit.edu/catalog/degre.archi.archi.html>

آمریکا/ دانشگاه هاروارد^۱: در این دانشگاه، در حوزه مطالعات معماری بر دو حوزه گسترده تاریخ و تئوری و همچنین حوزه طراحی معماری تأکید می‌شود و فرهنگ و معماری جهان اسلام در کنار سایر حوزه‌های جغرافیایی مانند سرزمین‌های متفاوت شامل، افریقا، آمریکا، چین، اروپا، هند و ژاپن از عصر باستان تا زمان مورد توجه برنامه دوره تاریخ و تئوری است. لازم به توضیح است که بنیاد آقاخان در این دانشگاه نیز فعالیت می‌کند.

بحث

بررسی برنامه درسی درس‌های معماری اسلامی در دانشگاه‌های مورد مطالعه با تأکید بر چهار عنصر اصلی برنامه‌های درسی، نشان می‌دهد که تفاوت‌های قابل توجهی در هدف‌ها، محتوا، روش‌های ارائه و نحوه ارزشیابی درس‌های معماری اسلامی در این دانشگاه‌ها وجود دارد (جدول ۴).

^۱.<http://www.gsd.harvard.edu/#/courselisting.html?dept=12290&sort=name&asc=1>

جدول (۴) مطالعه تطبیقی برنامه درس معماری اسلامی در دانشگاه‌های مورد بررسی

قیاس روش تدریس	قیاس ارزشیابی	قیاس محتوایی						قیاس موضوعی (بررسی اهداف)			کشورهای مورد مطالعه				
		محتوای مفهومی	محتوای تاریخی					عدم ارائه	جزئی از سایر دروس	درس مستقل					
سفر	سخت‌ترانی و یادپوییت	تعداد ساعات کلاس	تعداد واحد	ویژگی‌های فرهنگی	ویژگی‌های معنایی	هنرهای وابسته	ویژگی‌های عملکردی				ویژگی‌های زمانی	ویژگی‌های جغرافیایی			*
*	*	۶	۴	*	*	*	*	*	*			*	عربستان	کشورهای عربی مورد مطالعه	کشورهای تمدن اسلامی
				*	*	*	*	*	*		*	امارات متحده عربی			
	*	۲/۵		*	*	*	*	*	*		*	مصر			
		۴			*	*	*	*	*		*	عراق			
*	*			*			*	*	*	*	*	ترکیه	کشورهای غیرعربی مورد مطالعه	کشورهای اسلامی و حوزه تمدن اسلامی	
									*	*	*	هند			
			۲	*				*	*	*	*	مالزی			
		۳	۳								*	پاکستان			
				*	*	*	*	*	*	*	*	MIT	آمریکا	غرب	
			۴		*	*	*	*	*	*	*	هاروارد			

هرکدام از کشورها در آموزش درس‌های معماری اسلامی، هدف‌های آموزشی مشخصی را دنبال می‌کنند. در حالی که در تعدادی از دانشگاه‌ها، آموزش مفهوم معماری اسلامی به‌عنوان موضوعی مستقل در برنامه رشته معماری ارائه می‌شود، در تعدادی دیگر از دانشکده‌های معماری، آموزش معماری اسلامی و تاریخ آن به‌عنوان بخشی از موضوعی کلی تاریخ معماری همان کشور تدریس می‌شود. به نظر می‌رسد این تفاوت در هدف‌ها ناشی از تفاوت در تلقی نسبت اسلام با معماری (ایمانی،

۱۳۸۴، ۸۴) در بین صاحب‌نظران مختلف و تأثیرات آنها در نظام آموزشی این کشورها بوده است که این امر بر رویکرد آموزش معماری اسلامی در دانشگاه‌های این کشورها تأثیر گذاشته است. بنابراین هرکدام از این هدف‌ها نشان‌دهنده نوع نگرش برنامه‌ریزان آموزشی به مفهوم معماری اسلامی در این دانشگاه‌هاست (جدول ۵).

جدول (۵) نگرش برنامه‌ریزان آموزشی به مفهوم معماری اسلامی

نسبت معماری و اسلام			
نگرش‌ها	نگرش نخست: متأثر از تاریخ‌گرایی	نگرش دوم: اسلام‌گرایی شرق‌شناسانه	نگرش سوم: توجه به خصوصیات جهان اسلام معاصر
معیارها	استفاده از معیارهای تاریخ‌نگاری معماری	توجه به بستر شرق‌شناسی	اشاره به عناصر شکل‌دهنده، الگوها، احکام و ... با تأکید بر سنت، اعتقادات و مبانی فلسفی و عرفانی
تلقی از نقش اسلام در هنر و معماری	تلقی از نقش اسلام، تجربه دینی	تلقی از نقش اسلام، سیر حکمت معماری به‌سان عرفا،	وجود بحران در معماری کشورهای مسلمان
بازه زمانی	دوره‌ای پایان‌یافته که عمر آن در تاریخ معماری به سر آمده است.	-	تصوری مبنی بر پایان معماری اسلامی دیده نمی‌شود.

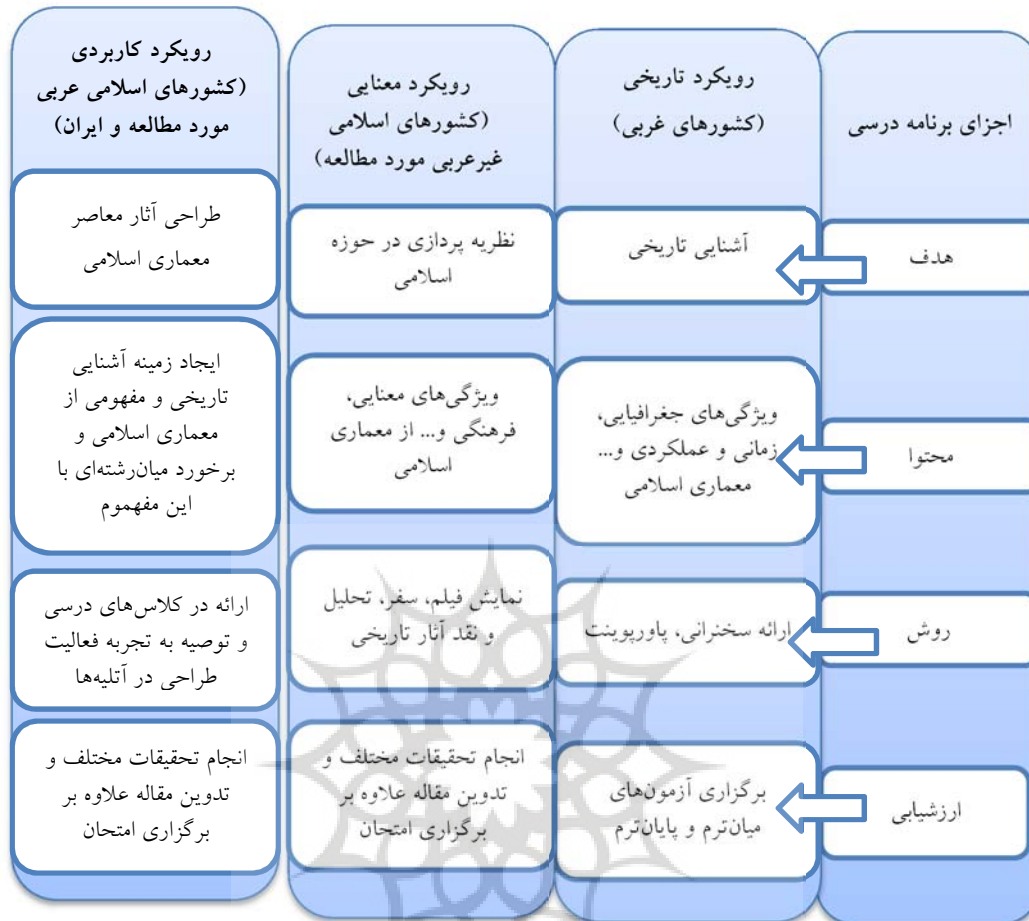
مأخذ: ایمانی (۱۳۸۴)

هرچند، هر کدام از کشورها در آموزش درس‌های تاریخ معماری اسلامی، محتوای مشخصی را دنبال می‌کنند، در همه آنها محتوا بر اساس هدف‌های آموزشی از پیش تعیین، انتخاب، سازمان‌دهی و تدوین شده است. نگاهی به محتوای موضوعات اشاره شده در سرفصل درس آشنایی با معماری اسلامی در کشورها نشان می‌دهد که در این درس‌ها، طیف وسیعی از موضوعات، شامل بیان ضرورت آشنایی دانشجویان با معماری اسلامی، ریشه‌یابی و تعریف دقیق این موضوع، بررسی تاریخی این مفهوم، بررسی مصادیق این نوع معماری، بررسی مفاهیم مرتبط با معماری اسلامی، شناسایی مفهوم معاصر از این معماری و کاربرد آن در معماری معاصر مد نظر است؛ بنابراین در یک نگاه کلی، موضوعات این درس از منظر محتوا به سه حوزه کلی قابل تقسیم است:

۱. تعریف معماری اسلامی و آشنایی با مفاهیم، مبانی و اصول مرتبط با آن (ویژگی‌های معنایی)
 ۲. آشنا شدن با مشخصات، کیفیات فضایی و مصادیق معماری اسلامی (ویژگی‌های تاریخ‌گرایانه)
 ۳. یافتن کاربرد معاصر برای معماری اسلامی و هویت بخشی به طرح‌های معماری (ویژگی‌های کاربردی)
- بر اساس این تقسیم‌بندی می‌توان ویژگی‌های مفهومی مورد توجه برنامه را شامل تأکیدات سرفصل روی حوزه‌های معنایی در زمینه معماری اسلامی و حوزه‌های فرهنگی وابسته به آن دانست. همچنین می‌توان ویژگی‌های تاریخی را شامل تأکید برنامه بر حوزه‌های جغرافیایی وقوع این نوع معماری، بازه‌های زمانی رویداد این نوع معماری، حوزه‌های عملکردی در این نوع معماری و حوزه‌های مربوط به هنرهای وابسته در آن دانست.
- بنابراین حالی که برنامه بعضی از دانشگاه‌ها بر جنبه‌های تاریخی معماری اسلامی [به‌عنوان دوره‌ای به سر آمده در تاریخ معماری کشورهای اسلامی]، متمرکز است، تعدادی دیگر از دانشگاه‌ها بر اساس خصوصیات جهان اسلام در عصر معاصر و لزوم نظریه‌پردازی در این حوزه و احیاء هویت آن به موضوع می‌نگرند. بر این اساس می‌توان محتوای درس معماری اسلامی در مدرسه‌های مورد مطالعه را به سه رویکرد مختلف تقسیم کرد:

- رویکرد اول، با هدف ایجاد آشنایی تاریخی در بین دانشجویان، با دیدی تاریخ‌گرایانه، ویژگی‌های زمانی، جغرافیایی، عملکردی و ... معماری اسلامی به‌عنوان یکی از دوره‌های تاریخی مورد مطالعه در درس‌های تاریخ معماری ارائه می‌شود.
 - رویکرد دوم، با هدف نظریه‌پردازی در حوزه معماری اسلامی به مطالعات عمیق‌تر در این حوزه اقدام کرده و ضمن آموزش معماری اسلامی به دنبال ویژگی‌های معنایی و فرهنگی و ... مرتبط با معماری اسلامی هستند.
 - رویکرد سوم، با هدف طراحی آثار معاصر معماری اسلامی، ضمن ایجاد زمینه آشنایی تاریخی و مفهومی از معماری اسلامی در بین دانشجویان معماری برخورد میان‌رشته‌ای نیز با این مفهوم دارند.
- رویکرد اول با برنامه درسی دانشگاه‌های آمریکایی (غربی) مورد مطالعه، قرابت بیشتری داشت، درحالی‌که کشورهای اسلامی غیر عربی مورد مطالعه بیشتر مبتنی بر رویکرد دوم بودند. ایران و کشورهای عربی مورد مطالعه بر رویکرد سوم تمرکز بیشتری داشتند (شکل ۲)

شکل (۲) مطالعه تطبیقی آموزش معماری اسلامی در مدرسه‌های معماری

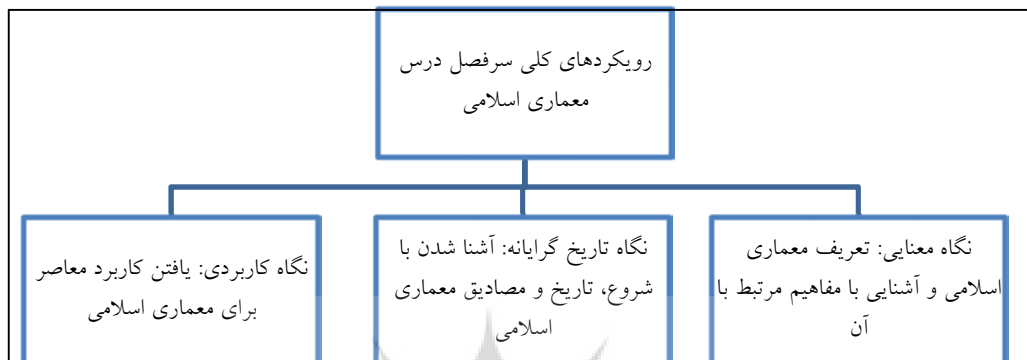
هرکدام از کشورهای مورد مطالعه روش‌های تدریس مشخصی را دنبال می‌کنند که بر اساس محتوا و هدف‌های آموزشی، از قبل تعیین، انتخاب و اجرا می‌شود. البته باید گفت که نحوه، مهارت و نوع پرداختن به روش‌ها بستگی زیادی به مدرسان هر کلاس دارد؛ اما طیف روش‌ها از ارائه مباحث به صورت نظری و در چهارچوب رده‌های آموزشی تا سفر و آشنایی ملموس با ویژگی‌های معماری اسلامی و تمرین‌های عملی همسو با این سفرها را شامل می‌شود.

شیوه‌های ارزشیابی بر اساس روش‌های تدریس، محتوا و هدف‌ها تعیین، انتخاب و اجرا می‌شود. البته نباید از نقش مدرسان این درس‌ها در انتخاب شیوه‌های ارزشیابی غافل ماند. این شیوه‌ها شامل برگزاری امتحان‌های مکتوب میان‌ترم و پایان‌ترم و همچنین اجرای تحقیقات میدانی و پژوهش‌های موردی است.

نتیجه‌گیری

مطالعه تطبیقی برنامه درسی درس معماری اسلامی در دانشگاه‌های مختلف نشان می‌دهد که سه رویکرد کلی بر اساس تلقی از نسبت اسلام و معماری در ارائه این درس وجود دارد (شکل ۳). در حالی که در برخی از دانشگاه‌ها با رویکرد تاریخ‌گرایانه و با تمرکز بر ویژگی‌های سبک‌گرایانه، مصادیق معماری اسلامی مطالعه می‌شود، دانشگاه‌های واقع در حوزه تمدن اسلامی در تبیین رویکرد مفهومی از معماری اسلامی تلاش می‌کنند و با روش‌های مختلف در جهت ارائه تصویری از ویژگی‌های معنایی و فرهنگی معماری اسلامی گام برمی‌دارند. این گروه، افزون بر بررسی مصادیق معماری اسلامی، در یافتن اندیشه‌های تأثیرگذار بر این معماری تلاش می‌کنند و از منظر نظر، بر معماری اسلامی توجه دارند. بررسی‌های آنان فراتر از ویژگی‌های جغرافیایی و دسته‌بندی‌های متداول زمانی برای معماری اسلامی است. آنان سعی در یافتن چرایی شکل‌گیری این معماری دارند. گروه سوم که شامل ایران و تعدادی از کشورهای عربی است، ضمن پایبندی به تجربیات گروه دوم و در نظر گرفتن آنها در برنامه درسی خود، بر معاصرسازی مفهوم معماری اسلامی و یافتن کاربرد معاصر برای این درس فعالیت می‌کنند. تلاش اینان در جهت یافتن اصولی برای معماری روز خود و توانمندسازی آن بر اساس مفاهیم فراگرفته شده در درس‌های معماری اسلامی است. اما ارائه تمام هدف‌های اشاره شده در یک درس واحد و تجمیع و ارائه آنها در دوره کارشناسی باعث عدم وفاق برنامه در حصول به اهداف مورد نظر می‌شود؛ بنابراین برای موفقیت برنامه در رسیدن به تمام هدف‌های آن باید با سطح‌بندی هدف‌ها و تقسیم آن در دوره‌های کارشناسی و تحصیلات تکمیلی، امکان فهم مؤثر دانشجویان معماری از مطالب ارائه شده ایجاد شود. در این رابطه، تمرکز در حوزه‌های تاریخی در دوره کارشناسی و حوزه‌های معنایی و کاربردی در سطوح بالاتر پیشنهاد می‌شود.

سخن آخر اینکه به نظر می‌رسد با توجه به بحران هویت در معماری کشور، بررسی توفیق برنامه در رسیدن به هدف‌های مورد نظر و به‌روزرسانی آن از منظر مسائل روز معماری کشور، می‌تواند در اولویت برنامه ریزان درسی قرار گیرد تا نتایج برنامه به‌صورت ملموس در جامعه معماری امکان بروز داشته باشد.

شکل (۳) رویکردهای کلی درس معماری اسلامی

منابع

- ایمانی، نادیه (۱۳۸۴). معماری اسلامی در نگاه معاصر. فصلنامه آبادی، ۱۵ (۴۸)، ۷۶-۸۵.
- بای، ولی‌الله (۱۳۷۷). بررسی میزان تطابق تصاویر کتاب فارسی دانشجویان تکنولوژی آموزشی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم.
- جعفری هرندی، رضا؛ میرشاه جعفری، سید ابراهیم و لیاقتدار، محمدجواد (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی عنصر در برنامه درسی آموزش عمومی علوم ایران و چند کشور جهان. مطالعات تربیتی و روان‌شناسی، ۱۵ (۱)، ۲۳۵-۲۶۰.
- حجت، عیسی (۱۳۸۱). حرفی از جنس زمان، نگاهی نو به شیوه‌های آموزش در ایران. هنرهای زیبا، ۱۲، ۵۰-۵۹.
- حسین‌پور، محمد؛ شریعتمداری، علی؛ نادری، عزت‌الله و سیف نراقی، مریم (۱۳۸۶). نگرش استادان علوم تربیتی به سرفصل برنامه‌های تحصیلی رشته‌کاردانی و کارشناسی آموزش ابتدایی در آموزش عالی ایران. دانش و پژوهش در علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، ۱۵، ۱۱۸-۱۳۰.
- رستمی نجف‌آبادی، مصطفی و جهان‌بخش، عباس (۱۳۹۲). راهکارهای ارتقاء نقش دروس فنی در توأم حرفه‌ای فارغ‌التحصیلان کارشناسی معماری. دوفصلنامه مطالعات تطبیقی هنر، ۳ (۶)، ۹۹-۱۱۱.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۸۷). آغاز شکل‌گیری دانشکده هنرهای زیبا. فصلنامه معماری و فرهنگ، ۳۲، ۵-۱۰.
- شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی (۱۳۷۷). مشخصات کلی، برنامه و سرفصل دروس دوره کارشناسی معماری.
- علائی، علی (۱۳۸۵). نگاهی به آموزش تاریخ معماری در جهان (۱). فصلنامه گلستان هنر، ۲ (۶)، ۲۸-۴۵.
- علائی، علی (۱۳۸۶). نگاهی به آموزش تاریخ معماری در جهان (۲). فصلنامه گلستان هنر، ۳ (۷)، ۶۵-۷۹.
- قیومی بیدهندی، مهرداد (۱۳۸۹). گفتارهایی در مبانی تاریخ هنر و معماری. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

معظمی، منوچهر (۱۳۸۷). جایگاه درس آشنایی با معماری اسلامی در دوره آموزشی معماری با نگاهی بر تجارب سایر کشور در زمینه آموزش تاریخ معماری. سومین همایش آموزش معماری، دانشگاه تهران.
ملکی، حسن (۱۳۸۴). برنامه‌ریزی درسی، راهنمای عمل. مشهد: انتشارات پیام اندیشه.
ملکی، حسن (۱۳۸۶). مقدمات برنامه‌ریزی درسی. تهران: سمت.

- Anstis, David F. (1981). Architectural History and the Student Architecture, A Symposium. *Society of Architectural Historians*, 26, 181-184.
- Betts, Richard (1980). Historical Determinism, or Historical Precedent Be Damned. *Journal of Architectural Education*, 34 (Fall), 3-6.
- Chewning, J. A. (1990). The Teaching of Architectural History during the Advent of Modernism, 1920s-1950s. *Studies in the History of Art*, 35, Symposium Papers XIX: The Architectural Historian in America, pp. 101-110.
- Creese, Walter (1980). Reflections on How To/How Not to Teach History. *Journal of Architectural Education*, 34 (Fall), 20-21.
- Hancock, John E. (1982). Past Futures and Future Pasts. *Journal of Architecture Education*, 36, 26-33.
- Hubbard, William Q. (1980). History Synchrony. *Journal of Architectural Education*, (Fall), 22-34.
- Lynn Batie, David (1996). *The Incorporation of Construction History into Architectural History Education: The HISCON Interactive Computer Program*, PHD Dissertation, Submitted to the Office of Graduate of Texas A&M University.
- Morgenthaler, Hans (1995). Chronology versus System: Unleashing the Creative Potential of Architectural History. *Journal of Architectural Education*, 48 (May), 218-226.
- Morris, Ellen K. (1980). Teaching History Typologically. *Journal of Architectural Education*, 34 (1), 27-28.
- Sekler, Eduard F. (1967). Architectural History and the Student Architect – A Symposium. *Society of Architectural Historians*, 26 (October), 192-196.
- Speck, Lawrence W. (1980). Mainstream is Almost All Wrong. *Journal of Architectural Education*, 34 (Fall), 11-14.
- Stem, Robert A. M. (1981). *Architecture, History, and Historiography at the End of the Modernist Era, in History in. of. and for Architecture*”, ed. John E. Hancock (Cincinnati: University of Cincinnati Publications, pp. 34-43.
- Wiebenson, Dora L. (1977). *Report on Architectural History Education in Schools of Architecture*. Society of Architectural Historians Education Committee, Chicago.